

СТЕВАН ТОНТИЋ (1946–2022)

СЛАВКО ГОРДИЋ

УЗ ПОСЛЕДЊИ ПОЗДРАВ СТЕВАНУ ТОНТИЋУ

Марџиналије

Роберт Музил пише (1927) како је „у јавном рачуноводству потцењен губитак Рилкеа”, „највећег немачког песника од средњег века наовамо”, и како је тај губитак „једва имао тежину премијере неког филма”. Слично би се, давно смо запазили, могло рећи о нашој јавној тишини с којом је пропраћен одлазак Попе, Раичковића, Павловића, Јована Христића и Ивана Лалића. Песници по којима се рачунало књижевно време, па и оно опште, духовно и друштвено, отпраћени су у вечност на начин који би Музил назвао „часним јавним погребом друге класе”. Штавише, могло би се рећи, с мало пакости, да је тежина растанка са нашим великанима мања, по своме одјеку, не само од „премијере неког филма” него и од посмртних почести указаних десетинама протагониста наше супкултуре. Остаје нам утеха, ако нада није заблуда, да ће време будуће – ако буде нас и овог језика – умети да у своме памћењу разлучује културу од разоноде.

Аутору ових забележака, и не само њему, прошао је радни век у непосредном (и списатељском) друговању с великим бројем значајних стваралаца, укључујући понајпре оне поменуте у другој реченици овог записа, које, као по правилу, наше време препушта јавном заборава или полузаборава – награђујући оне минорније и проблематичније, неретко с белегом и висином пукe друштвене

лутке, споменицима, спомен-домовима, називима улица, манифестација и јавних признања. Нека нам, стога, буде допуштено подсећање на дужи низ имена која би морала – и изван граница наше еснафске орбите и интима – више значити и зрачити него што то бива, да парафразирам Вељка Петровића, у ниским ходницима нашег општег живота.

Поменућемо, најпре, без стриктније хијерархије ранга и хронологије одласка, неколико имена из домена књижевне мисли, есејистике и критике. Ево неких од оних, никад достојно ожаљених, с којима смо стасавали, од њих учили и о њима писали: Светозар Бркић, Светозар Петровић, Јован Деретић, Мирослав Егерић, Бранко Поповић, Александар Петров, Новица Петковић, Чедомир Мирковић, Милан Радуловић, Владета Јеротић, Светлана Велмар Јанковић и Александар Јовановић.

Ево и тридесетак драгих нам песника и приповедача, махом рано преминулих, и за живота и по одласку препуштених у тзв. широј јавности пословичном српском нехају и заборава, неумањеном ни нашим белешкама, узгреднијим или целовитијим, писаним једном или у више наврата: Милан Милишић, Александар Секулић, Иван Растегорац, Новица Тадић, Драгомир Брајковић, Душан Вукајловић, Војислав Деспотов, Бошко Ивков, Мирослав Јосић Вишњић, Павле Поповић, Гојко Јањушевић, Паљо Бохуш, Раша Ливада, Срба Митровић, Александар Ристовић, Симон Симоновић, Слободан Ракитић, Драган Колунџија, Борислав Радовић, Петар Пајић, Момир Војводић, Ђоко Стојичић, Мирјана Стефановић, Александар Бјелогрић, Небојша Деветак, Дара Секулић, Радослав Братић, Милан Ненадић, Радован Бели Марковић и Стеван Тонтић.

*

Стеван Тонтић, чија је смрт најближа датуму овог шкртог скупног некролога, био је јунак наших критичких промишљања његовог *Праћа* (1986), *Лирике* (1995), *Свакодневної смака свијетја* (2013) и *Христјове луде* (2017). Клонећи се аутоцитата и парафразирана властитих увида – у чијем видном пољу беху и сад непоменуте песникове збирке – као и оних налаза о сродствима и дотицајима које је он успостављао с поетички или нараштајно му блиском песничком сабраћом како у посветама својих песама тако и у њиховом ставу и говору, наднећемо се само над *Ојсагу моја Ја* (Архипелаг, Београд, 2021). Само толико и тако, јер би се ова књига могла читати и као „завјетни глас”, или *завещијање*, нехо-

тично или хотимично у светлу (или тами) чињенице да се утркивала са смрћу, као и она Дучићева, последња, из 1943. године.

Наравно, и кад се чита као коначан и отуд аутономан чин, *Ојсага моја Ја* не кида своје везе с песничко-поетичком окосницом ауторовог минулог рада и то не само, или првенствено, стога што су пет од ових укупно педесет песама раније објављене а „овдје благо кориговане”, како стоји у песничковој напомени. Покушаћемо, ипак, с читањем без присећања на ранија читања ранијих књига из истог пера.

*

Већ и овлашно читање показује како су главне теме последње Тонтићеве књиге тзв. последња питања, или, како би рекао Михиз, *крајња* питања. Кључне су њене речи смрт, ја, Бог, демони, мајка, срце и љубав, или тачније „љубавна глад”, како гласи наслов четвртог, последњег циклуса. Како критичари не могу без „разорних аналогича”, за које их с разлогом оптужује Дучић, и ми ћемо узети удела у том еснафском греху, па одмах утврдити како *Ојсага моја Ја* призива у сећање закључну тврдњу Љубомира Симовића о песмама Момчила Настасијевића – које

нису само литература. Зато његову песничку књигу не видим на полици или на писаћем столу историчара, теоретичара, или неког другог професионалног љубитеља књижевности, него у коферу прогнаника, крај јастука тешког болесника, или на столу крај робијашке порције где и јесте право место за књигу песама.

Да се само у сунце и смрт не може гледати нетремице, како мисли Ла Рошфуко, и није баш истинита тврдња кад је реч о песницима. Смрт, као крајње питање и кључну реч, читамо већ, као изричиту најаву, у наслову првог циклуса („Смрт и васкрсење”), а потом и у четири од укупно четрнаест његових наслова. Испод првог од њих („Смрт и Ја”) стоји мото: „Смрт није изван мене. Она је у мени / од најпрвог почетка са мном расте у сваком часу.” На трагу ових Шимићевих стихова, уз местимичну Тонтићу својствену игривост (јер смрт „понекад, штавише, весело кокодаче”), нижу се, с предзнаком „можда”, имагинативне претпоставке о смеру и смислу „разрастања” смрти у лирском субјекту. Такав је и завршетак песме: „Можда се између њених цариника / И моје збуњене душе / Уговарају тајна митарства. // Смрт је само преводиља / између два наглува царства.” Ко воли брзе рачуне може из ових неколико стихова ишчитати неколико поетичких константи ове

збирке: њен су фон свети списи, канонски и апокрифни, а тон разговоран, стих махом слободан, са спорадичним сликовима. Каткад се поента згусне у гному, какав је овде случај са смрћу виђеном као пука „преводиља”, а другде са временом: „Вријеме је ништа, постоје тренуци.” А поезија? Једна се од најбољих песама („Нешто неразориво у нама”) завршава бодрим геслом: „Лажне су све против поезије / Измозгане глосе.”

*

Ко не зна да су Дучићу, успут поменутом, Бог, Љубав и Смрт, с великим почетним словом, „три највећа и најфаталнија мотива живота и уметности”? Упркос свеколикој раздаљини, временској и поетичкој, као да Стеван Тонтић и његов лирски јунак мисле и осећају исто што и наш разглашени кнез песника.

С вером, дакако, живи и сумња. Како у Дучића и Ивана Лалића, поменутог у једној песми и њеној фусноти, тако и у Тонтића. „Богу ће требати опроштај од мене”, стоји у првом и четрнаестом стиху Тонтићеве „Поруке из Аушвица”, инспирисане записом нађеним на једном зиду поменутог губилишта. Грешни и малOVERНИ, какви смо већ, застранимо каткад и сами – макар, незаслуженом срећом, и не проживели тзв. граничне ситуације – те посумњамо у одрживост неупитне вере.

Хулим и њосвећујем – наслов је Тонтићеве песничке збирке из 1977. „Тврди Божји град” и у последњој књизи каткад, изнутра, начне распамећујућа хула. Ослушнимо људски, одвећ људски глас мајке у дијалогу са сином у закључној песми („Разговор с мајком”) првог циклуса: „Имам право на свог бога / ког сам родила из љубави.”

*

Други, најопсежнији циклус Тонтићеве збирке има наслов истоветан са оним на њеној корици – „Опсада мога Ја”. Ових двадесет седам песама, притом, подупиру и четири епиграфа са почетка књиге. Писано великим словом, Ја је ту окосница и заједнички именилац не у свему сродних исказа – од којих је први старозаветни, други Кодеров, трећи Рембоов, а четврти из песме „Само две ствари” Готфрида Бена, по коме су те две ствари, кад све друго „прецвета”, тек „празнина и жигосано Ја”. Као да недостаје само Песоа, чији многи текст (и гест) упадљиво кореспондира са овде наведеном реченицом из једног Рембоовог писма: „Јер Ја, то је неко други.”

Тонтић је, међутим, доказ да и у поезији *ученој ђесника* може све да врви од *знакова стварности*. Та стварност, макар и замагљена „ријечима светих и јеретичких списа” („Незнан глас”) не може да од читаоца прикрије знану аутобиографску, сарајевску, изгнаничку, путешественичку и ходочасничку збиљу песникових сведочења и сећања, транспонованих у поетски говор ранијих лирских књига или оних с наизменичним „ходом кроз прозу и стихове”, каква су *Та мјеста* (2018).

Ту збиљу, рекло би се, углавном храни „хумус” песниковог бола из сарајевског зловремена деведесетих, макар безмало ниједним топонимом или антропонимом то не било изричите при-тврђено. *Свољни* свет песниковог пандемонијума, ако се тако може рећи, настајују – ислеђујемо ли стих по стих – вође мафија, друштво варалица, клеветници, аветни паметњаковићи, лажни пријатељи, бунтовни аветници, шпицлови, злици и ништајунаци. *Унутрашњи* свет песниковог Ја – ево нас на трагу најчестанијег придева у овом циклусу – запоседају или чине „унутрашњи покварењаци”, „унутрашњи крпељи”, „унутрашња пета колона”, „... унутрашњи драгуљи / међу бунцијама и изругивачима”, „унутрашњи завјереници”, „унутрашњи богумили”, „унутрашње врзино коло”, „унутрашње небо” и „унутрашњи суверенитет”. У том „тамном вилајету” – синтагми забележеној у неколико наврата – коло воде, мењајући своје маске, „вајни Ја-изданци”, зли демони, хвалитељи, хулитељи, самозванци, одметници, завидници и супарници. Најближи емпиријској стварности – али и Кафки – бива лирски јунак у сновидној песми „Подземни трибунал”, у којој његово „[...] весело демонско друштво / Повремено инсценира на своме порталу / Процесе у подземном ’Хашком трибуналу’.”

Ево, најпосле, и питања ко је у новијем српском песништву најближи сродник песнику фантазмагоричне „[...] опсаде изнутра / Коју прави тај фантомски сој”. Можда Новица Тадић – ако опет није на делу „разорна аналогија”.

*

Пет песама циклуса „Сигурна кућа” стало би на једну дописницу. Кућа из наслова је тврђава срца у коју не могу пали анђели и ђаволи нашег (анти)јунака. Стекавши слободу „свршетком рата”, постао је „нико и ништа”, постао је „права утвара”. Нити се од њега што тражи, нити се ко о њему стара. „И то је најбоље рјешење, / Мисли моје уморно срце. / Тако се нико никоме / Не мора да удвара.” На читаоцу је да просуди да ли је посреди пораз као починак,

или је, и више од тога, и по Стевану Тонтићу, берђајевски речено, заправо, свака овоземаљска победа – саблазан.

Ако би, по логици људских и песничких *крајњих њишања*, последње увек било и прво, кључно, ваљало би застати пред, малочас непоменутом, првом песмом циклуса „Сигурна кућа”, насловљеном баш тако, као и сам циклус. Ево тих епитафски клесаних шест речи: „Моје срце – сигурна кућа / За Распетога.”

То је завршница и разрешница једног живота и дела.

Да ли је, отуд, сувишан додаток круг од пет песама „Љубавне глади”? Можда – кад две од њих, права и последња, „Волшебне сандале” и „Мала светилка”, не би биле уистину антологијске. Нека и о томе просуде читаоци.

26. април 2022.